

Freisinga); Albertus Miliolus, *Chronica* 57 (Monumenta Germaniae historia Scriptores 31, 612); *Annales Admontenses* a. 453 (Monumenta Germaniae historia Scriptores 9, 570); *Annales sancti Rudberti Salisburgenses* a. 453, 477 in 491 (Monumenta Germaniae historia Scriptores 9, 766). Prim. R. Bratož, Poročila srednjeveških piscev o antični zgodovini prostora med Sirmijem in Oglejem, *Zgod. čas.* 47, 1993, 185-214, zlasti 199-202; 205.

⁵ K vprašanju vzhodne meje Norika v 5. stol. prim. J. Šašel, *Opera selecta*, (Ljubljana 1992) 750-753 (= *Vorträge und Forschungen* 25 (1979) 129 ss); k vprašanju interpretacije dogodkov v Faviani (Vita Severini 4, 2 ss.) gl. H. Wolff, Kritische Bemerkungen zum Säkularen Severin, *Ostbairische Grenzmarken* 24 (1982) 28 ss.; k vprašanju interpretacije Vite Severini 20, 1, prim. R. A. Markus, The end of the Roman empire: a note on Eugippius, *Vita Sancti Severini* 20, *Nottingham Medieval Studies* 26 (1982) 1-7; k vprašanju razmer v Noriku v dobi zatona rimske oblasti prim. I. Weiler, Eugippius und der Untergang des Römischen Reiches, *Römisches Österreich* 11-12 (1983-1984) 351-375; k vprašanju kontinuitete romanstva po letu 488 gl. nazadnje P. Wiesinger, Antik-romanische Kontinuitäten im Donauraum von Ober- und Niederösterreich am Beispiel der Gewässer-, Berg- und Siedlungsamen, v: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern I*, Denkschr. Phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss. 201 (Wien 1990) 292-320; H. Wolff, Die Kontinuität städtischen Lebens in den nördlichen Grenzprovinzen des römischen Reiches und das Ende der Antike, v: *Die Stadt in Oberitalien und in den nordwestlichen Provinzen des Römischen Reiches*, Kölner Forschungen 4 (1991) 287-318.

⁶ K diskusiji prim. zlasti H. Wolff, Kritische Bemerkungen zum säkularen Severin *Ostbairische Grenzmarken* 24 (1982) 24-51; isti, Ein Konsular und hoher Reichsbeamter im Mönchsgewand? Nachtrag zu Friedrich Lotters Severinsbild, *Ostbairische Grenzmarken* 25 (1983) 298-318; R. Bratož, *Severinus von Noricum und seine Zeit* (Wien 1983) 18 ss.; F. Lotter, Industrious vir oder "einfacher" Mönch? Zur Kontroverse um den heiligen Severin, *Ostbairische Grenzmarken* 25 (1983) 281-297; isti, Zur Interpretation hagiographischer Quellen. Das Beispiel der "Vita Severini" des Eugippius, *Mittelalterliches Jahrbuch* 19 (1984) 37-62.

⁷ Prim. H. Wolff, Die Anfänge des Christentums in Ostraetien, Ufernorikum und Nordwestpannonien: Bemerkungen zum Regenwunder und zum hl. Florian, *Ostbairische Grenzmarken* 31 (1989) 27-45.

⁸ R. Bratož, *Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode* (Ljubljana 1986) 276 ss.; Isti, Das Christentum in Slowenien in der Spätantike, v: *Kulturhistorische und archäologische Probleme des Südostalpenraumes in der Spätantike* (Wien, Graz, Köln 1985) 36 sl.

⁹ R. Pillinger, Christenverfolgung und "Tempelsturm" in der Austria Romana, *Schriften des Inst. f. Österreichkunde* 48 (Wien 1986) 5-17 (slov. verzija: Preganjanja kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije v rimski dobi, *Zgod. čas.* 39 (1985) 173-183).

¹⁰ H. Berg, Bischöfe und Bischofssitze in Ostalpen- und Donauraum von 4. bis zum 8. Jahrhundert, v: *Die Bayern und ihre Nachbarn I* (Wien 1985) 61-108.

¹¹ Prim. F. Glaser, Bischofssitz, Pilgerheiligtum und Kloster im spätantiken Noricum *Arch. Österr.* 1, 1-2 (*Mitt. Österr. Arbeitsgem. Ur- Frühgesch.* 40), 7-19, zlasti 17 ss.; isti, *Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmberg* (Klagenfurt 1991) 95 ss.; isti, über das Christentum im Alpen-Adria-Raum nach archäologischen Zeugnissen, v: *Katantien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter* (Wien, Köln, Weimar 1993) 235-258.

¹² Prim. R. Pillinger, Neue Ausgrabungen und Befunde frühchristlicher Denkmäler in Österreich (1974-1986), v: *Actes du XIe congr. intern. d'archéol. chrét.*, Collection de l'École Franc. de Rome 123 (1989) 2089-2124; za južni Norik R. Bratož, The development of the early Christian research in Slovenia and Istria between 1976 and 1986, prav tam, 2345-2388 (oba prispevka s podrobno bibliografijo); posebej za sv. Hemo nazadnje F. Glaser, *Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmberg*

(Klagenfurt 1991).

¹³ Omenimo naj dve nemški izdaji teksta: Eugippius, *Vita sancti Severini*, ... von Th. Nüsslein (Bamberg 1985, kot v op. 3); isti avtor je pripravil tudi kratko dvojezično izdajo (*Eugippius, Vita sancti Severini - Das Leben des heiligen Severin*, Stuttgart 1986). Od avtorjev pomembnejših prispevkov po l. 1983 naj bodo omenjeni le: R. Zinnhobler, *Der heilige Severin. Sein Leben und seine Verehrung* (Linz 1983); P. Stockmeier, Severin von Noricum. Ein Rückblick auf das 1500. Gedächtnisjahr, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 94 (1983) 357-364; H. Wolff (gl. op. 6); W. Berschin (op. 3).

¹⁴ Na primer gesla Alemannen, Attila, Burg, Donau, Eugippius itd., v: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*; k vprašanju Germanov v Severinovi dobi gl. F. Lotter, Die germanischen Stammesverbände im Umkreis des Ostalpinen-Mitteldonau-Raumes nach der literarischen Überlieferung zum Zeitalter Severins, v: *Die Bayern und ihre Nachbarn I* (Wien 1985) 29-59; H. Wolfram, *Die Geburt Mitteleuropas* (Wien 1987) 27 ss. Gl. tudi K. Niederwimmer, Zu Eugippius Vita s. Severini c. 43, *Grazer Beiträge* 11 (1984) 165-177.

¹⁵ Na str. 10 op. 11 pravilno "im Frankenreich...n. 34" (namesto "in Frankenreich...n. 4"); na str. 13 "kataskesues" (namesto "kataskenes"); na str. 23 pravilno "ch. 32" (in ne "ch. 12" kot poglavje v spisu, ki govori o Odoakru); na str. 55 pravilno "Dmovo" (in ne Dermovo); na str. 109 letnica 374 (in ne 373 kot leto, ko je Ambrozij postal milanski škof); na str. 146 op. 1 pravilno "Eugippius" (namesto Eugipie); na str. 224 op. 2 citirani napis, na katerem se omenja "Columba virgo" (*CIL* V 1822, ni iz Norika, temveč iz Furlanije).

Rajko BRATOŽ

Knud Paasch Almar: *Inscriptiones latinae. Eine illustrierte Einführung in die lateinische Epigraphik*. Odense University Classical Studies vol. 14. Odense University Press 1990. 568 strani, 261 fotografij v tekstu.

Namen pričujočega *Slikovnega uvoda v latinsko epigrafiko* je po avtorjevih besedah vzpodbuditi širši krog izobražencev k študiju latinskih napisov. Knjiga ne izvira izpod peresa kakega znamenitega imena med epigrafiki, kakor smo bili dosedaj navajeni, kadar je šlo za epigrafske priročnike, temveč je delo gimnazijskega profesorja, ki mu študij latinskih napisov ni glavni poklic. Morda je prav zaradi tega knjiga pridobila na jasnosti in nazornosti. Avtor recimo ne uporablja opomb, izbor literature se omejuje na bistveno, izbor napisov zajema karakteristične primere.

Predštudije je pisec ob podpori danske Akademije opravil v Rimu, poleg tega je potoval po Italiji in Nemčiji. S slikovnim materialom ni zajel celotnega imperija, temveč se je omejil predvsem na Afriko in zahodne province. Največ obravnavanih napisov je iz Rima.

Knjigo bi lahko razdelili na nekaj večjih enot, ki sicer niso posebej vidno ločene. V prvem delu (str. 9-108) avtor razloži razvoj abecede, tipe pisav, rimski številski sistem, ligature, ločila, okrajšave (*sigla*) in v obsežnejšem poglavju rimsko nomenklaturu - imenski sistem. Tukaj vključuje tudi podpoglavje o navajanju volilnega okrožja in izvora (*tribus, patria, domus in domicilium*) oseb, ki nastopajo na napisih.

V drugem delu (str. 109 do 381) so napisi obravnavani po vrstah: posebej nagrobniki, počastitveni, religiozni in gradbeni napisi, nato akti in zakoni, cesarski napisi, napisi osvobodencev in sužnjev zaposlenih v cesarski upravi, vojaški napisi in drugo.

Oba dela bogatijo odlične fotografije k posameznemu poglavju ustrezno izbranih napisov, katerim je dodan spremni tekst. Ta poteka neodvisno od glavnega besedila in vsebuje prepis napisa v kapitalkah z dopolnitvami v kurzivi, komentar, okoliščine nastanka napisa, posebnosti in datacijo napisa. Vsak napis ima svojo številko, tako da je mogoče poiskati njegovo najvažnejšo publikacijo v konkordančni listi obravnavanih napisov (str. 501-513). Če je določen napis omenjen tudi v kakem poznejšem poglavju, je označen s to zaporedno številko.

K posameznim poglavjem je dodan izbor bistveneje literature, s katero si bralec lahko pomaga naprej. Poleg pomembnejših starejših del najdemo tukaj tudi najnovjšo literaturo k posameznim problemom, kar je še posebej dragoceno.

Tretji del knjige (str. 383 do 513) uvaja poglavje o paleografiji. Avtor je razvoj latinske abecede na epigrafskih dokumentih razdelil na štiri glavne razvojne stopnje (*Hauptperioden*). V prvo sodijo najstarejši ohranjeni napisi do 3. stoletja pr. n. št., v drugo od tod do konca republike, v tretjo napisi iz zgodnjecearskega obdobja do konca drugega stoletja in v zadnjo napisi od tod do propada imperija. V kaligrafskem pogledu je bil dosežen višek v tretji stopnji, od avgustejske dobe do sredine drugega stoletja. V tretjem stoletju je tudi pri napisih čutili kvalitativni upad.

Poglavju o paleografiji sledi obravnava kriterijev za časovno opredelitev napisov in njeni problemi. To poglavje je nekaj sklepni del knjige, v katerem avtor ponovno opozori na elemente, ki jih je že obdelal v prejšnjih poglavjih, a so bistvenega pomena za datiranje napisov. Izpostavi predvsem epigrafske kriterije za datiranje napisov, v zunanje, kakor vrsta spomenika, material, tehnična izvedba, okras, arheološki kontekst, se ne spušta. Obravnava pa časovno opredeljevalne formule, ki nastopajo na napisih, posebnosti v razvoju alfabeta, posamezne uradne nazive imenovanih, razvoj imenske formule, razvoj jezika in drugo kar lahko pomaga pri datiranju napisov.

Sledi indeks posameznih rimskih cesarjev z navedbo bistvenejših datumov iz njihovega življenja. Tako je najprej k vsakemu podan čas vladanja, razvoj njegove imenske formule in kronologija posameznih uradnih funkcij (*imperator, consul, tribunicia potestas, etc.*), z navedbo njihovega obnavljanja (*iteratio*), kar je še posebej važno za datiranje napisov. Na koncu so navedena imena cesarskih žena in otrok, v kolikor so bila znana.

Kar sledi, bi lahko označili kot spremni del knjige. Najprej so tu karte. Na prvi je prikazan na dveh straneh celotni rimski imperij v času zgodnjega cesarstva (od Augusta do Trajana), sledijo karte posameznih delov imperija (Galija, rimska Afrika, Iberski polotok, rimske province v Podonavju, Germanija, zgornjegermansko-recijski limes, Britanija v rimskem obdobju) in karta Male Azije z mesti ustanovljenimi v času helenizma. Na karte se vsebinsko navezuje tabela rimskih provinc razdeljenih glede na njihovo upravo (senatske, cesarske), s stanjem leta 14 in 211 po n. št.

Kot obvezen del vsakega epigrafskega priročnika je tudi tukaj obsežen izbor okrajšav. Sledi konkordanca napisov obravnavanih v knjigi (gre predvsem za napise iz *CIL, ILS, ILLRP, AE*), v knjigi uporabljene kratice zbirk napisov, časopisov, porofil etc., navedba drugih priročnikov in učbenikov za epigrafiko, epigrafskih bibliografij, po katerih se bralec lahko orientira naprej, časopisov in porofil kjer se objavljajo napisi. Navedene so tudi splošne zbirke napisov, posamezni zvezki *CIL*-a, izbor napisnih korpusov posameznih dežel in dodatna literatura.

Za lažjo orientacijo po obravnavanih napisih služi tabela na str. 540-549. Tukaj je najprej številka napisa v knjigi, nato stran, kjer je obravnavan, njegova glavna objava-korpus, najdišče in današnje nahajališče.

Posebno koristno je stvarno kazalo posameznih pojmov obravnavanih v knjigi.

Ob današnji epigrafski produkciji je pisanje priročnika, ki naj bi zajel vse vidike latinske epigrafike tvegan poskus. Avtorju bi lahko očitali, da ne omenja tega ali onega, da je spregledal to ali ono knjigo. Vendar pa ni bil njegov namen izdelati popolno strokovno publikacijo, v kateri bi se lahko znašel le izveden epigrafik. Želel je predvsem popularizirati vedo o rimskih napisih, za katero se že od Mommsenovega časa zdi, da je pridržana le redkim izbrancem.

Milan LOVENJAK

Johannes Baptista Brusin: *Inscriptiones Aquileiae*. Pubblicazioni della Deputazione di Storia patria per il Friuli 20. Pars prima. Udine 1991, Pars altera: 1992, Pars tertia: 1993. Skupaj 3570 napisov na 1407 straneh, številne fotografije.

Končno so pred nami tri knjige akvilejskih napisov - kdo, ki se ukvarja z jugovzhodnim alpskim prostorom, Podonavjem in Balkanom, prostorom, na katerega je ustanovitev Akvileje tako usodno vplivala in katerega romanizacije si brez obstoja tega rimskega mesta sploh ne moremo predstavljati, bi si želel kaj lepšega? To je nedvomno monumentalno, v latinščini napisano delo, ki je bilo, kot vse kaže, namenjeno za serijo *Inscriptiones Italiae*, vendar v tej seriji ni bilo objavljeno. Brusin, eden najboljših poznavalcev zgodovine in starožitnosti Ogleja, je v ta korpus vložil leta in leta svojega dela in prostega časa; zbral je nad 3500 napisov in zanje oskrbel tudi fotografije ali risbe. Knjige so velikega formata, vezane v platno in tiskane na najboljšem papirju - pravi založniški podvig!

Delo je razdeljeno na republikanske napise, na spomenike, posvečene božanstvom, na vladarske napise, na napise višjih in nižjih državnih uradnikov, na vojaške napise, na municipalne epigrafske spomenike in na nagrobnike in fragmente. Vsak spomenik je natančno opisan, opisu sledijo bibliografski podatki, nato besedilo napisa s fotografijo in komentar, ki največkrat ne stremi po tem, da bi bil izčrpen, temveč obsega predvsem najnужnejše opombe. Na začetku prve knjige je kratko uvodno poglavje, v katerem je pojasnjeno, da je Brusinovo delo po njegovi smrti izšlo na željo dedičev v nespremenjeni obliki, založila ga je *Deputazione di Storia patria per il Friuli*, delo pa je za tisk zelo poštvalno oskrbel M. Buora, ki je sestavil tudi epigrafske indekse.

V tretji knjigi je objavljeno opozorilo bralcu, ki ga je napisal C. Zaccaria (na straneh 1255 - 1259) in ki je za razumevanje in pravilno uporabo knjig neobhodno potrebno. V njem je nakloženo, da so Brusinovi dediči vztrajali pri tem, da se v rokopisu ničesar ne spreminja, kar je za delo žal usodno, saj Brusin sam rokopisa ni niti popolnoma končal, niti ga ni nikoli revidiral. Podatki o napisih so zato zelo neenakomerni, pri nekaterih spomenikih niso bili ažurirani celo štirideset let in več, komentar k napisom pa je s tega vidika še posebej nezanesljiv, saj se rezultati v stroki včasih celo letno spreminjajo. Določeni podatki v zvezi s spomeniki niso točni, saj se je spomenik bodisi naknadno izgubil, bodisi se kje druge hrani, pa ne ena ne druga sprememba nista bili zabeleženi, neredko je kakšen podatek netočen iz drugih razlogov. Problematično je predvsem to, da ni mogoče vedeti, v katerih primerih so podatki zanesljivi in v katerih ne. Drug pereč problem te publikacije so fotografije, ki presenetljivo pogosto niso dovolj jasne in kvalitetne. Iz tega razloga delo ne ustreza niti kriterijem dobrega epigrafskega fotografskega albuma akvilejskih spomenikov, kar bi že samo na sebi v veliki meri odtehtalo našete pomanjkljivosti.

In vendar je treba poudariti, da so vsi ti važni napisi odslej zahvaljujoč razumevanju in pieteti *Deputazione di Storia patria* objavljeni in dostopni strokovni javnosti. Čeprav tu in tam čitanje besedil v podrobnostih ni pravilno, so napisi vendarle pred nami, skrbno pripravljene indeksi - oskrbel jih je M. Buora -, pa so neprecenljivo delovno orodje, brez katerega si še zdaj, ko knjige uporabljamo le nekaj mesecev, težko predstavljamo kakršnokoli epigrafsko študijo, vezano na prostor, ki ga je v antiiki obvladovala Akvileja. Glede na pomisleke, izražene ob izidu zadnjega zvezka akvilejskih napisov, bi bilo smiselno - in tako je na tržaški univerzi tudi že načrtovano -, da bi publikacija predstavljala osnovo za bodoče epigrafske študije, h katerim bi se pritegnilo večje število sodelavcev. Te študije, v katerih bi bili epigrafski spomeniki tematsko razporejeni, bi v obliki snopičev lahko razmeroma redno izhajale. Tudi to ni majhno poslanstvo Brusinovih tako težko pričakovanih akvilejskih napisov.

Marjeta ŠAŠEL KOS